

Mechanický pomeranč

Matematika se bezesporu stala hlavním jazykem moderní ekonomie. Není složité upozorovat, jak se dnešní ekonomické myšlení rodilo z luna determinismu, kartesianismu, matematizujícího racionalismu, hédonismu a zjednodušeného individualistického utilitarismu. Vystupení těchto vlivů znamenalo zrod ekonomie v takové podobě, jak ji známe z učebnic plyných grafů, čísel, vzorečků a matematiky.

Přestože se mechanistické myšlení objevuje často i v psychologii a sociologii, za svou si vzala mechaniku především ekonomie a dovedla se do exaktní matematizace. Počet vzorečků v ekonomii nelze se sociologií či psychologií vůbec srovnávat.

Ekonom Piero Mini si všímá pozoruhodné skutečnosti. Newton potřeboval řešit fyzikální problém, a tak si sestavil vlastní kalkulus. Vynalezl svou matematiku tak, aby jako nástroj vyhovovala pozorovaným faktům, aby si zjednodušil práci a aby se mu s fakty dobře pracovalo. Ekonomie se, zdá se, občas dopouští pravého opaku. Tvoří si svět (a člověka) tak, aby vyhovoval matematice.⁴³⁵

Matematicky bydlí člověk

Skrze Descarta se matematika stala zosobněním rozumu, a co víc, dokonalé pravdy. „Zákony“ se stávají *pravdou* přírody. Dokonalé exaktní vzořečky jako by platily všude, jsou božsky nezávislé na čase, prostoru, našich emocích či čemkoli jiném vratkém. Jsou pevné. Jakékoli modely, které nelze matematizovat, jsou považovány za nedokonalé a nedostatečně vědecké.

Doufat, že zmnohonásobením nebo zdokonalením svých analytických schopností budeme s to poznat ducha jako trojúhelník, je tak absurdní, jako kdybychom doufali, že uvidíme zvuk.

GEORGE BERKELEY

⁴³⁵ Mini, P.: *Philosophy and Economics*, str. 64 a 88.

I v dnešní ekonomii platí, že modely společnosti se musí tkát předivem matematiky. Ekonomický člověk je modulem, který nepřetržitě kalkuluje marginální užítky a náklady, vyhodnocuje ušlý zisk při odpočinku a dbá na optimální alokaci svých zdrojů. Toto matematické chápání sice nenačází domov jen v hájemství ekonomie, lze ale bez rozpaků říci, že v oblasti společenských věd je ekonomie jednou z nejvýznamnějších žaček matematiky. V tomto světě již dávno neplatí Heideggerovo „*básnícky bydlí člověk*“ (ačkoli první ekonomické dílo psal Mandeville jako básně...). Člověk dnes bydlí matematicky.

Za matematizací lze jednoznačně vidět touhu po exaktní jistotě. Mezi přednostmi matematiky vždy patřilo, že jedna je vždy přesně a právě jedna (není to tedy ani 0,99999 ani 1,00001). Matematika je jednoznačná – není *fuzzy*. Její proklamovaná výhoda spočívá v tom, že poskytuje jednoznačné výsledky, není obtěžkána názorovými rozdíly, je nerozporná a univerzální. Matematika dokáže procházet abstraktními oblastmi myšlení, kam naše smysly nestačí. Jelikož je přísně exaktní, třbí naši mysl. Panuje implicitní přesvědčení, že čím je daná problematika matematictější, tím je exaktnější, skutečnější a na jakémisi předestalu poznání „lepší“ – a tím pádem „pravdivější“. Fascinace elegancí matematiky se zabydčila v ekonomii jako v bezpečném přístavu.

Na druhou stranu nic z výše uvedeného není překvapující ani zázračné, uvědomíme-li si, že matematika je ryze lidským výtvořem a ve skutečnosti neexistuje. Nemá žádnou spojitost s externím světem – ta se jí musí dodat externě, například fyzikou nebo stavebním inženýrstvím. Matematika je ryzi abstraktní výplod naší mysli, nic více, nic méně. Je tak elegantní a dokonalá, protože *de facto* není skutečná.

Matematika je čistou tautologií. Jeden výrok se definuje druhým a jiný obsah postrádá.⁴³⁶ V tomto smyslu není vědou, ale abstraktním konstruktem, jazykem, systémem vypracovaných (užitečných) formulí, které na sebe navzájem navazují. Proto může Ludwig Wittgenstein, jeden z největších logiků minulého století, říci, že „*logické výroky jsou tautologiemi*“

⁴³⁶ Máme-li například už zavedenou jedničku a dvojkou vhodným způsobem zavedeme jako $1 + 1 = 2$, můžeme navzájem dvojkou s $1+1$ ztotožnit. Dvojkou už nikdy nebude nicím jiným než zkratkou za $1 + 1$ a nikdy se nám nestane, že by se dvojkou součtu dvou jedniček neovnovala.

a že „*logika je transcendentální. Matematika je logickou metodou.*“⁴³⁷ Ano – matematika zůstává jen metodou, čistá matematika (pure math) je bezobrazná. Bertrand Russell, jeden z nejznámějších myslitelů v oblasti logiky, matematiky a filosofie, to vystihl nejlépe: „*Matematiku lze definovat jako předmět, ve kterém nikdy nevíme, o čem vlastně hovoříme, ani zda je dané tvrzení pravdivé.*“⁴³⁸

Z matematického aparátu nemůže nikdy vyjít více než to, co do něj bylo vloženo. A je-li matematika základem jazykem ekonomie, pak do ní ekonomové musí do vzorečků vložit nějaký vlastní ekonomický obsah, jinak se jejich nauka stává jen prázdným cvičením, kdy po matematickém *abstrakci* *dabra* vyjde z axiomatických předpokladů kyžený výsledek. Každý jazyk sám o sobě je tautologií, což je patrné při jakémkoli pokusu o rigorózní jazykovou definici. Ad absurdum, ani pojem jako „červená barva“ není nijak definovatelný (a tudíž ani pochopitelný), dokud neukážeme prstem na skutečný svět a dokud nespojíme tautologický termín „červená barva“ s empirickým výskytem. Ekonomům nelze upřít, že pro abstraktní matematický jazyk našli řadu praktických a živých aplikací; ovšem dobrý sluha může být také špatným pánem, a tak bohužel i zde platí Wittgensteinův výrok: „*hranice našeho světa jsou hranicemi našeho jazyka*“. Pokud se matematika stala jazykem ekonomů, musíme také počítat s důsledkem, že se tím náležitě omezil náš svět.

Matematika je neuvěřitelně mocný nástroj, je ale též dominantní a imperiální. Jak si všimá Piero Mini, matematika má tendenci vytlačovat jazykoukoli mentální konkurenci a být nezářzená, není-li hildána. Jestliže se tvrdé matematice nepostaví empirično, má tendenci svádět nás z cesty. Musíme si dávat pozor, aby abstrakce byla konfrontována s realitou, idea omezoována hmotou a obecné konkrétním. To bývá v teoretické ekonomii často téměř nemožné. Jak například empiricky testovat model homo oeconomicus? Pokud se ekonomie dostává tak blízko k lidskému srdci se skalpelem matematiky, pak je třeba mít na paměti to, před čím varuje George Berkeley: „... *doufat, že zmnohonásobením nebo zdokonalením svých [analytických] schopností budeme s to poznat ducha jako trojúhelník, je tak*

⁴³⁷ Wittgenstein, L.: *Tractatus Logico-Philosophicus*, odstavce 7.

⁴³⁸ Russell, B.: *Mysticism and Logic*, str. 76.

absurdní, jako kdybychom doufali, že uvidíme zvuk.“⁴³⁹ Přehnaná aplikace matematiky má paradoxně tendenci zamřžovat realitu. Jak píše nositel Nobelovy ceny za ekonomii Wassily Leontief, „nekritický entuziasmus matematického formulování má často tendenci zakrývat klíčové obsahové nuance argumentace, která probíhá za fasádou algebraické symboliky a ‚jistoty‘ (...) v žádné jiné oblasti empirického výzkumu [jako v ekonomii] nebyl použit tak masivní a sofistikovaný statistický aparát s tak irrelevantními výsledky. (...) většína z nich [ekonomických modelů] je jen bezmyslenkovitě hromadně produkovaná bez jakékoli praktické aplikace.“⁴⁴⁰ V praxi tak sledujeme vyprázdnění obsahu ve prospěch formy.

Nejen že má matematika tendenci svádět z cesty, navíc z definice není schopna postihnout celou realitu.⁴⁴¹ Abstrakce paradoxně neumi zacházet s nejjednoduššími operacemi. Výstižně to vyjádřil například George Berkeley: „Nejjednodušší věci na světě, s nimiž jsme nejvíce obeznámeni a jež dokonale známe, jeví se kupodivu nespodné a nepochopitelné, uvažujeme-li o nich abstraktně.“⁴⁴² O abstraktní nepostihnutelnosti skutečného světa hovoří i Kierkegaard, který pouze jinými slovy říká totéž, co výše citovaný Wittgenstein: „Je možné vybudovat logický systém, vybudovat existenciální systém je nemožné.“⁴⁴³ Z toho plyne smutný paradox života a vědy, kterého si existencialista Kierkegaard všimá: „Životu lze porozumět jen zpětně, ale musíme ho žít hledíce dopředu.“

Aplikace schopnosti matematiky jsou často přeceňovány. Matematici ani fyzikové například neumějí přesně propočítat pohyb tří navzájem se ovlivňujících těles. Dokážeme sestavit rovnice popisující jejich pohyb, ale nedokážeme je analyticky vyřešit a dráhy pohybu těles vypočítat. Příkladem může být gravitační působení tří navzájem propojených celků, u nichž známe polohu, hmotnost a rychlost. Nezbyvá než polohu jednoho z objektů zařizovat, umrtvit, a počítat pohyby ostatních dvou, následně fixovat polohu jiného a tím se řešení více či méně přibližovat. S rostoucím počtem

těles je vše samozřejmě ještě komplikovanější. Matematika se prostě pro zkoumání života nehodí a může být nápomocna, pouze pokud jsme si vědomi jejích limitů. Předměty matematického zkoumání se musí často nejprve znehynout či usmrtit.

Smrtící ránu snahám popsat vše z něčeho (tj. popsat celou realitu pouze pomocí několika obecně přijatelných axiomů a pravidel, jak s nimi nakládat) zasadil v roce 1931 brněnský rodák Kurt Gödel. Ve svých slavných větách o neúplnosti dokázal, že v žádné bezesporné teorii obsahující elementární aritmetiku nikdy nedokážeme všechna pravdivá tvrzení. Jinými slovy, pokud v teorii chceme mít možnost počítat (byť jen) s přirozenými čísly, nikdy v ní nedokážeme vše, o čem víme, že je pravdivé. Matematika, jak ji známe, se bez počítání s přirozenými čísly obejde jen stěží, a tak nezbyvá, než se smířit s tím, že v ní nikdy nedokážeme vše. Naše mysl má zřejmě buď širší škálu možností, jak se dobrat (ne)pravdivosti vět, než postupy zachytitelné formálně, nebo je alespoň námi doposud používaný způsob formalizace k tomuto účelu nepoužitelný a je potřeba její pozměnit. Gödelův výsledek je jedinečný tím, že něco takového nikdo nečekal, a s důsledky jeho vět se matematici i filosofové vyrovnávají dodnes. Doba dnešní se tedy ve svém poznání zmateně vrací zpět ke kombinaci rozumu a citu, nebo alespoň k nutnosti naše pojetí rozumu přehodnotit.

Převab Gödelových vět pěkně vystihl Jaroslav Peregrin:

„Nezdá se být pochyb o tom, že tento výsledek je relevantní z mnoha filosofických hledisek – jakým způsobem je relevantní, je však otázka velice netriviální, která nemůže být zodpovídána bez hlubokého porozumění nejenom matematickému formalismu, ale i jeho roli v neformálním kontextu.“⁴⁴⁴

Chrám z lešení

Pokud tak často hovoříme o fyzice, ve které ekonomie často vidí svůj vzor, bude na místě si povšimnout zásadních metodologických rozdílů mezi oběma naukami. Fyzika používá zcela jinou předpokladovou logiku: ve fyzice se předpoklady staví jako lešení, které pomáhá stavbu konstruovat, a poté, co se pomocí těchto umělých vodítek a pomůcek chrám vystaví, le-

⁴³⁹ Berkeley, G.: *Pojednání o základech lidského poznání*, str. 162.

⁴⁴⁰ Leontief, W.: *Theoretical Assumptions and Nonobserved Facts*, v Mini, P.: *Philosophy and Economics*, str. 6.

⁴⁴¹ Ze zobrazení 1. Gödelovy věty plyne, že ani teorie množin – jeden z nejšířších důkazních prostředků současné matematiky – není (a žádné její rozšíření nikdy nebude) úplná, tedy nikdy v ní nedokážeme vše, co je v ní pravdivé.

⁴⁴² Berkeley, G.: *Pojednání o základech lidského poznání*, str. 127.

⁴⁴³ Mini, P.: *Philosophy and Economics*.

⁴⁴⁴ Peregrin, J.: *Logika 20. století: mezi filosofi a matematikou*, str. 330.

šení se strhne. Například odmyšlení tření vzduchu a posuzování rychlosti pádu pouze na základě času, tedy nikoli hmotnosti či tvaru (pítko versus kámen) padajícího předmětu, bylo geniálním krokem směrem k abstrakci, jenž mnohé zjednodušil. Při *skutečném* výpočtu však již *musíme* tření vzduchu zohlednit, chceme-li se *skutečně* dopátrat toho, zda k zemi spadne rychleji pítko nebo kámen. Při skutečné aplikaci je nutné odhlížet od zjednodušujících předpokladů a vrátit se zpět na zem. Při konstrukci modelu musíme trochu odhlédnout od reality a při aplikaci tohoto modelu na realitu zas musíme odhlédnout od modelu.

V ekonomii se však předpoklady strhnout nedají, a to ani *ex post* – rozbořila by se celá stavba. Budujme tak chrám z lešení, který zůstává uvnitř *de facto* dutý. Co by se stalo s hlavním proudem teoretické ekonomie, kdyby se modelové předpokladové lešení homo oeconomicus strhlo? Co by zbývalo z ekonomie? Co by zbývalo z mikroekonomie, kdybychom přestali trvat na postulátu o klesajících marginálních výnosech z rozsahu (který od určité úrovně přestává platit)? Celá teorie dokonalé konkurence by konvergovala k monopolům. Pokud strhneme naše předpokladové lešení, celý náš chrám se ihned rozpadá.

O lešení (tedy jakémsi nástroji, který nám může umožnit dostat se výše) hovoří i Wittgenstein: „*Předpokladová logika staví svůj svět pomocí logického lešení, takže je z propozice samotné ihned zřejmé, jak je vše logicky postaveno, pokud je to pravdou. Můžeme dojít k závěrům, které vycházejí z chybného předpokladu.*“⁴⁴⁵ A dále „*předpokladová logika popisuje lešení světa, nebo je de facto sama reprezentuje. Samy o sobě nemají žádný obsah. Předpokládají jen, že jejich symboly mají vztah k reálnému světu, a to je spojuje se světem (...)* platí tedy, že *v logice se nebude nikdy skrývat žádné překvapení.*“⁴⁴⁶ Jedná se jen o lešení, nikoli tedy o samotnou stavbu. Záleží pouze na tom, jak toto lešení použijeme. Samo o sobě je bezvýznamné.

Teoretická ekonomie má jen dva možné „záchytné body“ v realitě. Tím prvním je předpokladový mechanismus, druhým empirické testování výsledků sledku modelu. Školu, která se soustředí na empirické testování výsledků či predikci modelu (v tomto smyslu na předpokladech nezáleží), nejlépe

⁴⁴⁵ Wittgenstein, L.: *Tractatus Logico-Philosophicus*, 4.023.

⁴⁴⁶ Wittgenstein, L.: *Tractatus Logico-Philosophicus*, 6.124, 6.1251.

reprezentuje M. Friedman, který obhajuje testování modelu na jeho „empirickém konci“. Samotné jádro modelu je matematicko-abstraktní a nemá samo o sobě žádný smysl, je jen (jakkoli propracovaným) systémem tautologií. Realita, která by měla fungovat jako *kýžený test* a „hlídač strážlivosti“ dané teorie, k tomu většinou ani nemá co říci.

V ekonomii se však často stává nemilá věc. Model nemá ani realistické (či alespoň testovatelné, natož popperovsky falsifikovatelné)⁴⁴⁷ předpoklady a často se ani jeho výsledky neshodují s realitou. Co tedy v tom případě zbývá z ekonomie? Pouze střed, úsměvná podmožina matematiky a vysoké statistiky.⁴⁴⁸

Tento efekt lze často spatřit na modelech, jejichž závěry se *de facto* shodují s předpoklady (jak jinak...): Podle toho, k jakému výsledku chceme dojít, volíme i předpoklady, axiomy. I zde platí Wittgensteinovo: „*Většina tvrzení a odávek, které lze nalézt ve filosofických pracích, není falešná, nýbrž nesmyslná.*“ Velkou část z filosoficky nejzajímavějších otázek tak podle Wittgensteina nemá vůbec smysl pokládat, neboť odpověď na ně nedokážeme často uspokojivě formulovat. Modely a tautologie jsou pro něj pouze žebříkem k rozšíření poznání a samy o sobě nemají význam.

Tauto-ekonomie

Podobně tomu je s tautologií v základních ekonomických termínech, jejichž vchohlym příkladem je termín *užitek*.

Co znamená slovo *užitek*, *utilita*? Za prvé, naše rigorózní učebnice zapomněly v záplavě všech matematických definic a důkazů definovat, co se pojmem *užitek* míní. Není divu, neboť dobře vědí, co dělají: kdyby ho definovaly, studenti by rychle ztratili o učebnice zájem. Zjistili by, že nedávají smysl. Je lépe toto zamlčet a strhnout pozornost na definice matematického aparátu. Ve slovníku *Collins Dictionary of Economics* pak nalézáme:⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ Sir Karl Popper navrhuje rozpoznávat vědecká tvrzení podle toho, zda jsou její postuláty falsifikovatelné. Co by se muselo stát, aby daná teorie byla prokázána za nepravdivou? Pokud takové realistické varianty existují, ale přesto nebyly prokázány, může být daná teorie považována za vědeckou. Pokud naopak daná teorie vysvětluje veškeré možné chování, pak se stává pavědou.

⁴⁴⁸ Viz také Míni, P.: *Philosophy and Economics*, str. 8.

⁴⁴⁹ Ve jmenném rejstříku Holmanových učebnic se termín *užitek* ani nesykčuje. U Mankiva se objeví až na straně 426 – *užitek* je úroveň štěstí či uspokojení, kterého se člověk dostává s ohledem na jeho životní situaci.

Utility: satisfaction or pleasure that an individual derives from the consumption of good or service.

Ověsem utility, satisfaction nebo pleasure jsou synonymy, což poznáme mimo jiné z toho, že ve výše citované definici je lze volně přehodit. Jedná se tedy o definici typu $A=A$, kdy užitek je uspokojení nebo štěstí nebo radost. Proto, pokud tuto větu přepíšeme, dostáváme:

*Užitek je užitek, který jedinec získává spotřebou statku nebo služby.*⁴⁵⁰

Pak ovšem není pravda, že jedinec neustále maximalizuje svůj užitek, neboť občas také zahálí, například spí déle, než je regeneračně nutné, baví se s dětmi a kamarády – nic z toho by snad rozumný člověk nepovažoval za potřebování statku nebo služby. V tomto momentě se většinou stane pozoruhodná věc: definice užtku se rozšíří i na spánek, mluvení s dětmi atd. Chceme-li zůstat consistentní v tom, že člověk neustále, at dělá cokoli, maximalizuje svůj užitek, musíme se vzdát jednoznačné „úzké“ definice. Dostaneme:

Užitek je užitek (satisfaction or pleasure), který jedinec získává spotřebou statků a služeb, odpocínkem, prací atd. (rozumně čímkoli, co mu subjektivně dělá radost, neboli zvyšuje užitek).

Jiné řešení je rozšířit pojem spotřeba i na jakékoli další aktivity, které zvyšují spotřebitelův užitek. Výsledek je ovšem stejný:

Užitek získává jedinec spotřebováním takového statku, který mu zvyšuje užitek.

V tomto cvičení není třeba dále pokračovat – je zřejmé, že jakákoli věta o maximalizaci takovéhoho užtku je samosebou platná. Získáme tautologii:

Člověk vždy maximalizuje užitek. Užitek je spotřeba statku, který mu zvyšuje užitek.

Užitek je měřítkem blahobytu. Jedná se opět o definici synonymy, neboť je stejně dobře možné říci, že štěstí je úroveň užtku či uspokojení nebo uspokojení je úroveň štěstí a užtku.

⁴⁵⁰ Pokud „spotřebu statku nebo službu“ přeložíme do normálního jazyka, dozvíme se, že užitek je užitek, který jedinec získává spotřebou.

A protože každý má užitek v něčem jiném, získáváme:

Jedinec dělá to, co chce dělat.

Tímto způsobem je možné pokoušet se ekonomicky vysvětlit například lásku matky k dítěti a říci, že matka má užitek z milování dítěte. A cokoli pro dítě obětuje, protože tím maximalizuje svůj užitek – proto například kojí dítě, protože z toho má užitek. To ovšem znamená totéž jako říci, že matka kojí dítě, protože ho kojit chce. Ekonom se tím ale zamotá v kruhu, aniž by cokoli nového řekl. Kdyby matka dítě nekojila, ekonom dokáže stejně ob-
 raně vysvětlit, že „matka dítě ne-kojí, protože i z toho má užitek“.

Buď definujeme užitek úzce, jako například užitek pramenící z obchodovatelných statků – pak však dojdeme k závěru, že model homo oeconomicus neumí vysvětlit veškeré lidské chování. Ekonomové se však s tímto (testovatelným) závěrem nespokojili a předefinovali termín užitek tak, aby zahrnoval vše – včetně (domnělého, očekávaného) užtku z odměny posmrtného života. Tímto zahrnutím všeho pod termín užitek se i z Jana Husa nebo sv. Františka stává sobecký maximalizátor vlastního (být posmrtného) užtku. Ekonomie se tím propadla do marxistických tenat poperovské nefalsifikovatelnosti a netestovatelnosti modelu,⁴⁵¹ který *de facto* říká, že člověk dělá to, co dělat chce (maximalizuje užitek, který si každý definuje sám).

Další slabinou pojmu užitek je, že v ekonomii nelze kontemplovat: homo oeconomicus není ani schopen si uvědomit úroveň svého užtku. Tu pozoruje, cítí (hle, užitek musíme cítit, nemůžeme jej racionalizovat, viz David Hume) pouze tehdy, když se mu užitek mění a zejména pokud se snižuje. Aktuální stav užtku si ovšem může uvědomit jen ten, kdo se dokáže zastavit na cestě a meditoval – což je přesně to, co ekonomie nezkoumá. Přitom vědcný člověk může být spokojenější s nižší úrovní užtku než člověk, který si užitek není schopen uvědomit. Pokud má být ekonomie vědou o maximalizaci užtku, proč se nikdy nehovoří o spočínutí a umění reflexe? Vždyť věčnost za to, co máme, sama o sobě užitek zvyšuje.

⁴⁵¹ Karl Popper popisuje, proč mu přišel marxistický přístup k dějinám jako nevědecký: svou teorii je totiž schopen Marx vysvětlit úplně vše – a to i zdánlivě protichůdné situace. Pokud daná teorie dokáže vysvětlit všechny představitelné situace například v kontextu teorie třídního boje, pak je někde něco špatně. Pokud teorie dokáže vysvětlit vše, není to její síla, ale slabost.

Jak poznamenává Hutcheson,⁴⁵² „*ekonomie obsahuje dva druhy tvrzení, jeden z nich je myslitelně falsifikovatelný empirickým pozorováním a druhý není. Ty z nich, které nejsou falsifikovatelné, jsou tautologiemi a jsou prosty jakékoli empirické hodnoty. Z toho vyplývá, že čistě teoretické výroky nemají žádnou empirickou hodnotu (...)* Cenou za bezpodmínečnou platnost a jistotu výroků čisté logiky (a výroků čisté teorie) je tedy naprostá vyprázdňenost empirické hodnoty.“ Dále pak Caldwell píše: „*Model sledování vlastního užítku je nepoužitelný, pokud jej definujeme příliš úzce (...)* a *prázdný, pokud jej definujeme příliš široce, protože v takovém případě se stává veškeré jednání jedním maximálním*“. Sir Popper by se ihned zeptal: Jak by jedinec musel jednat, aby nemaximalizoval užitek? Jinými slovy: Lze jít proti směru svých vlastních optimalizačních křivek? Pokud není možno uvést žádný příklad, pak tato teorie není falsifikovatelná a *de facto* postrádá smysl.

Z chyb se poučít můžeme, z tautologií nikoli. Tautologie jsou užitečným cvičením v logické metodě. Tautologie totiž žádné chyby z definice nepřípouštějí. Tautologie jsou přece vždy platné a „pravdivé“. Nejsou *ne-smyslné* (nejdou proti empirickým smyslům a má smysl matematiku provozovat, protože to je užitečná tautologie), ale jsou *bez-smyslové, bez-obsažené*. Skoro by se chtělo říci, že jsou *mimo-smyslové*. (Jsou mimo smysly, ve své racionalitě nemají empirický, smyslový protějšek, ten se jim teprve musí skrze aplikovanou vědu dodat.) Jinými slovy, matematiku může provozovat i člověk, který v životě svět neviděl ani necítil. To je její výhoda i nevýhoda. „*Tautologie nemá žádné podmínky pravdivosti, protože je vždy bezpodmínečně platná (...)* tautologie a *kontradikce postrádají smysl (...)* nejsou *obrazy reality. Nepředstavují žádnou možnou situaci, protože tautologie zahrnuje všechny možnosti, kontradikce žádnou*.“⁴⁵³ Chlouba ekonomů, že model homo oeconomicus „zahrnuje všechny možnosti“, a je tedy s to vysvětlit vše, by měla být ve skutečnosti naši největší hanbou.

Okleštěním reality od všech rušivých elementů se jednoduše vytvoří ony „*zrcadlové obrazy, které pomocí veškeré síly klamu, již používá magie, nám*

pak nabídnou odpověď na každou záhadu.“⁴⁵⁴ Zde se ekonom již musí cítit jako doma: na jaké úrovni výroby bude firma vyrábět? Tam, kde se marginální náklady protínají s marginálními příjmy. Jak bude vypadat spotřební koš jedince, kolik bude pracovat? Přesně (na korunu a minutu přesně) totiž, aby vyrovnal váhy marginálních užiteků a cen s marginálními náklady odpracované minuty. Není třeba podotýkat nic o magičnosti těchto formulak, není třeba opět zdůrazňovat neverifikovatelnost těchto tvrzení a jejich všeobjímající platnost, tedy tautologičnost.

Mimočodem: není pravda, že abstraktním myšlením věci vždy zjednodušujeme. Občas je tím komplikujeme. Toho si všimá Friedrich Nietzsche, který hovoří o tom, že teoretické poznávání nás často činí slepými k očividným věcem. To ilustruje například řeckým příběhem o Oidipovi. Přestože (či právě proto, že) byl Oidipus nejmoudřejším z lidí (dokázal vyřešit hádanku), zůstával zcela slepým k očividnému. Nejenže nevěděl základní věc, kterou zná každé dítě (kdo je otec a matka), ale dokonce se (nevěda!) dopustil otcovraždy a incestu. Skutečné poznání, tvrdí Nietzsche, a v tom se s ním shoduje i Kierkegaard a Popper, nastává v dynamice, nemůže být stacionární. Podobně jako skutečná realita spočívá v pohybu, stejně tak musí být v pohybu i poznání. V tomto smyslu neexistuje stacionární pravda. Jakákoli abstrakce bude jen abstrahováním, nebude věrným, jen zaokrouhleným popisem reality ve své existenční plnosti.⁴⁵⁵

Trpný svět a svět živých

Sören Kierkegaard kdysi napsal: „*Existence transcenduje logiku*.“⁴⁵⁶ Snaha modelovat realitu jako by nás utvřizovala ve vidění dvou světů. Jedním z nich je svět abstraktních (tedy *ne-reálných*) modelových konstrukcí, skrze které svět vnímáme, druhým je svět *an sich, svět empirický, nemodelovatelný* (protože je skutečný a nedá se s ním hýbat jako s konstrukty). Stejný rozpor se promítá i do ekonomie. Na jedné straně stojí ekonomické modely, které se snaží popsat chování jednotlivce nebo celé společnosti a ve kterých do

454 Nietzsche, F.: *Wille k moci*, str. 484, cituje Mini, P.: *Philosophy and Economics*, str. 217.

455 Viz Mini, P.: *Philosophy and Economics*, str. 217.

456 Sören Kierkegaard's *Journals and Papers*, str. 1054 z Mini, P.: *Philosophy and Economics*, str. 215. Možná tím myslel to samé, co se snažil ukázat L. Wittgenstein.

452 Caldwell, B.: *Beyond Positivism*, str. 108.

453 Wittgenstein, L.: *Tractatus Logico-Philosophicus*, 4.4611-4.62.

sebe vše krásně zapadá. Tyto modely však obvykle stojí na nerealistických základech, nebo vedou k závěrům, které nelze v praxi aplikovat. Nejčastěji se přihodí oboje. Jak tento rozpor vyřeší ekonomie?

Machlup si je tohoto problému vědom v celé jeho palčivosti: „*Ekonomická věda je systémem apriorních pravd, produktem čistého rozumu, exaktní vědou dosahující zákonů tak univerzálních, jako jsou zákony matematiky, je to čistě axiomatická disciplína, systém čistých dedukcí z řády předpokladů, není otevřená jakékoli verifikovatelnosti nebo vyvrácení na základě zkušenosti.*“⁴⁵⁷ Piero Mini jde ještě dále a tento abstraktně vědecký svět pojmenovává: „*cely svět idejí jako takových je mrtvým světem*“. O trpnosti a pasivité vědeckého světa píše i Kierkegaard: „*V oblasti logiky neexistuje žádný pohyb, či skutečnění; logika a vše logické může jen a prostě být.*“ Svět logiky je mrtvým světem.⁴⁵⁸

Nepřekvapí nás, že to byl právě Descartes, kdo moderní vědeckou metodu postavil na mechanistickém předpokladu, že svět existuje jakoby bez života. Cokoli nejsme schopni zanést do kartesiánské soustavy či alespoň umístit do rovnic, jako by skutečně neexistovalo, nebo existovalo jen nedokonale, rozmazaně, matně. Cokoli nepochopitelného (rozuměj mechanicky tedy matematicky) ztratilo své právo na skutečnou (vědeckou) existenci.

Vědecky porozumět lze ovšem jen něčemu statickému, nespontánnímu, předvídatelnému, tedy *ne-životnému*. To je cena, kterou Descartes a s ním všichni vědci musí zaplatit za exaktnost. Daní za vědeckou přesnost a eleganci je fakt, že život vědě uniká. Náhražkou může být svět logiky a abstrakci, které ve svém vlastním světě *fungují*. V tomto trpném světě funguje i matematika, stejně jako mechanika, kauzalita a všechny naše (interně konsistentní) konstrukty. (Jedinou hranicí tohoto světa zůstává hranice našeho jazyka, našeho přemýšlení.) Abstraktní modely mohou být elegantní a mohou do sebe zapadat. Mohou však být i na hony vzdálené skutečnému světu živých. Ekonomie provádí umrtvení světa například skrze zaklína-

⁴⁵⁷ Caldwell, str. 140.

⁴⁵⁸ Diem, H.: *Kierkegaard. An Introduction*, str. 75 v Mini, P.: *Philosophy and Economics*, str. 213.

dlo „*ceteris paribus*“⁴⁵⁹ – kterým se odpojují modely od reality. V takovém umělem světě si můžeme vytvářet téměř libovolné modely. Ekonomii se tak často stává, že je spíše *vědou o ekonomii* než o ekonomice. Na trik s *ceteris paribus* koneckoncu upozorňuje i Hutchinson, podle něhož jde o jeden ze dvou hlavních způsobů, jak se ekonomická teorie brání empirické verifikovatelnosti (druhým způsobem je již zmiňované odpojení logicko-deduktivních modelů od empirického obsahu). Protože v reálném světě *ceteris* není *paribus*, mají ekonomové mnoho prostoru pro fantaziování, aniž by jim v tom reálta jakkoli kladla meze či stála v cestě.⁴⁶⁰

Středověk kypěl množstvím tančících andělů na špičce jehly, naši doba ovládají marginální optimalizace. V tomto světle se však středověká diskuse o tom, kolik andělů se vejde na špičku jehly, zdá realističtější už jen proto, že oproti tajemným termínům teoretické ekonomie je špička jehly reálná a představa anděla pro každého dostupná. Nicméně oba způsoby teoretizování nejsou empiricky měřitelné a mimo svůj vlastní diskurs jsou nesmyslné a neaplikovatelné. Smysl dávají pouze uzamčené v daném diskursu – ve svém vlastním světě.

Druhý je svět, ve kterém věda mlčí. Nejlépe to vystihuje poslední věta Wittgensteinova monumentálního Traktátu, která se rovněž stává vyvrcholem celého jeho díla: „*O čem nemůžeme mluvit, o tom musíme mlčet.*“⁴⁶¹ Wittgenstein se *de facto* dostává k paradoxu beze-smyslnosti (nikoli nesmyslnosti!) modelů (tedy i jazyka jako tautologického abstraktního systému, který pouze pomáhá k pochopení odpovědi, ale nedokáže je zachytit). Je bezobsažným, ale užitečným lešením, po kterém šplháme. „*Mystické není, jaký je svět, ale že je svět.*“ Problémy světa se ukazují, ale nelze je vyslovit, nepřipouštějí ani otázku, ani odpověď.

Stojí za to uvést celý citát z konce Traktátu.

Mé věty osvěčují tím, že ten, kdo mi rozumí, nakonec pozná, že jsou nesmyslné, jestliže skrze ně – po nich – vystoupil nad ně. (Musí, tak říkajíc, odhodit žebřík, když po něm vystoupil.)

⁴⁵⁹ Latinská fráze „ostatní stejné“, která označuje zjednodušující předpoklad, kdy ekonom zkoumá proměny jediného parametru, ostatní zafixuje a sleduje dopady. Tak například platí, že nižší cena „*ceteris paribus*“ zvýší poplávané množství.

⁴⁶⁰ Viz také Caldwell, B.: *Beyond Positivism*, str. 114.

⁴⁶¹ Wittgenstein, L.: odstavce 7.

„Musí tyto věty překonat, pak teprve vidí svět správně.“ *O čem nemůžeme mluvit, o tom musíme mlčet.* ⁴⁶²

Skutečný svět živých nelze abstraktně uchopit. Není modelu, který by jej uměl pojmut neočištěný a neokleštěný. Bohužel, jak trefně podotkl Rudolf Carnap, právě tyto (neuchopitelné) věci jsou těmi, o kterých *mluvit chceme*. Řadu oblastí života (snad ty nejdůležitější) *musí věda* (Je-li pocitová) přejít mlčením, ačkoli se jedná právě o ty zajímavé oblasti, kvůli nimž byla stworěna. Dávat jednoznačné (vědecké) odpovědi na reálné otázky je ovšem těžší, než se zdá. Konkrétně v ekonomii je to dobře patrné v praktických otázkách hospodářské politiky. Pokud se po ekonomovi žádají praktické rady, obrátí se k empirickým (např. historickým nebo komparativním) studiím nebo použije praktický rozum. Skutečné modely může často v otázkách hospodářské politiky použít maximálně jako okrasný prvek.

V této souvislosti se nabízí úchvatný citát z Wittgensteinova dopisu potenciálnímu nakladateli:

... *o co v knize jde, je etika. Kdysi jsem chtěl do její předmluvy dát i větu, která tam nyní není, kterou Vám však zde napíšu, protože by pro Vás mohla být klíčem. Co jsem tenkrát chtěl napsat, bylo tohle: Moje dílo se skládá ze dvou částí – z té, kterou zde předkládám, a ze všeho toho, co jsem nenapsal. A je to právě ta druhá část, která je tou důležitou. Protože moje kniha dodává etice meze vytyčené jakoby zevnitř. A já jsem přesvědčen, že tohle je jedinou rigorózní cestou, jak tyto meze vytyčit. Zkrátka tedy věřím, že tam, kde mnozí jiní dnes jenom žvaní, mně se podařilo umístit vše tam, kam to patří, tím, že jsem o tom mlčel.* ⁴⁶³

Na myšlenku mlčení navazuje další velký filosof Martin Buber: „*Jsou okamžiky hubokého mlčení, v nichž zříme světový řád – jako přítomnost. Tehdy slyšíme – ve vzletu – tón, jehož nejasným notovým obrazem je uspořádaný svět. Tyto okamžiky jsou nesmrtelné a zároveň nepomíjivější: nelze si z nich uchovat žádný obsah, ale jejich síla vchází do s tvoření a poznání člověka, a prsky jejich stby pronikají do uspořádaného světa a znovu jej roztavují.*“

⁴⁶² Wittgenstein, L.: odstavec 7.

⁴⁶³ Citát nalezený v knize od Paregrina: *Kapitoly z analytické filosofie*, str. 124, kde se bohužel ale neuvádí přesný zdroj.

Buber zároveň nabídl snad nejlepší popis světa živých ve své knize *Já a Ty*. V Buberově světě existují dva mody bytí neboli vztahu ke světu, „*svět je pro člověka dvojitý, neboť i jeho postoj je dvojitý (...) a tak je i lidské já dvojitý.*“ ⁴⁶⁴ Tato dualita spočívá ve vztahu Já – Ono a Já – Ty. Vztah Já – Ono funguje na principu kalkulace, analýzy, preferenci a racionality. Vztah Já – Ono je vztahem pro nějaký jiný cíl než vztah sám; vztah znamená v tomto procesu pouze prostředek, není tedy skutečným vztahem. Vztahy Já – Ono lze vědecky analyzovat. Naopak vztah Já – Ty se od všeho odlišuje, je to čistý vztah pro vztah samotný, který nemá žádnou jinou hodnotu či cíl než prožití sám. „*Svět jako zkušenost patří k základnímu slovu Já – Ono. Základní slovo Já – Ty ustavuje svět vztahu.*“ ⁴⁶⁵ Nenajdeme zde místo pro kalkulaci, vztah Já – Ty probíhá vždy jen v bezprostřední přítomnosti a nelze jej analyzovat. „*Mezi, Já‘a, Ty‘ není žádná soustava pojmů, žádné předchozí vědění a žádná představitost (...) mezi, Já‘a, Ty‘ není žádný účel, žádná čtivnost a žádné předjímání (...) každý prostředek je překážkou. Jenom tam, kde se všechny prostředky hroubí, dochází k setkání.*“ Buber popisuje chování, které přímo odporuje modelu homo oeconomicus, který může existovat pouze ve světě Já – Ono.

Immanuel Kant v jednom ze svých morálních imperativů zakazuje druhého člověka používat jako prostředek k dosažení cíle. Lidská bytost musí vždy sloužit jako cíl, nikdy jako prostředek k jinému našemu cíli. Kant tedy mezi lidmi zakazuje ekonomický vztah Já – Ono. Buber se staví (k homo oeconomicus) milostivěji a jednáni Já – Ono připouští. Dokonce postuluje, že není možné žít pouze ve světě čistého vztahu Já – Ty, v čisté přítomnosti: „*Nelze žít pouze v přítomnosti: strávila by nás, kdyby nebylo možno postarat se o to, aby byla rchle a důkladně překonána. Ale je možné žít v pouhé minulosti; pouze v ní lze organizovat život (...).*“ ⁴⁶⁶ A ve vši vážnosti pravdy poslyš: *kdyby neexistovalo Ono, nemohl by člověk žít. Ale ten, kdo žije pouze s ním, není člověkem.*“ ⁴⁶⁶ Skutečný prožitek života a lidskosti umožňuje pouze čirá přítomnost, věda je pak možná pouze v minulosti, kdy prožitek „*utvrdí*“, byl racionálně a jazykově zařazen, a je tedy analyzovatelný. Ve vynikající knize

⁴⁶⁴ Buber, M.: *Já a Ty*, str. 7.

⁴⁶⁵ Buber, M.: *Já a Ty*, str. 9.

⁴⁶⁶ Buber, M.: *Já a Ty*, str. 29.

české autorky Jany Heffernanové *Tajemství dvou partnerů* opět do popředí vystupuje *mlčení*, ale tentokrát ve zcela psychologickém smyslu: Levá, racionální, část mozku je analytická, sídlí zde například jazykové i logické, lineární myšlení, kdežto „pravá hemisféra jazyk nemá, hovoří v obrazech (...) pravá polovina je tvůrcem snů. Nemluví v nich slovy, ale prostřednictvím vizuálních obrazů a komplexních metaforických symbolů (...) Tyto dvě „bytosti“, tito dva partneři někdy spolupracují, někdy pracují každý zvlášť.“⁴⁶⁷

Řečeno s Pascalem, „srdce má své důvody, které rozum nepochopí“,⁴⁶⁸ nebo je přinejlepším pochopí až *ex post*, kdy se čin stane předmětem minulosti a je analyzovatelný, protože již nežije, ale „ztvrdnul v trpnou minulost“.

K tomu, abychom byli s to pochopit živý svět, musíme jej zbavit jeho podstaty, tedy spontaneity a života, neboli – vrátíme-li se ke Keynesovi – jeho *animal spirit*. Vezměme si příklad ze světa biologie. K tomu, aby biolog mohl lépe porozumět životu motýlů, musí je často nejprve usmrtit. Svět vědecké logiky umí často operovat pouze s mrtvým světem.⁴⁶⁹ Předtím, než jsme schopni člověka vědecky zkoumat, musíme mu odebrat svobodu, spontaneitu, autentičnost, jedinečnost. Pokud chceme na člověka nahlížet vědecky, potřebujeme mu odebrat člověčenství. Teprve zkosnatěly „život“ lze vědecky „zkoumat“ a převádět na modelové konstrukty a hypotézy. *Přesně toto* dělá ekonomický model homo oeconomicus.

Ekonomové sice nepopírají, že emoce existují, ale nemožou již připustit, že hrají významnou roli v životě jedince či společnosti. Nemožou je zapracovat do svých modelů. Pokud by přiznali významnou roli emocím, které nelze ekonomicky (vědecky) zkoumat, silně by tím zpochybnili opodstatněnost modelů, které umějí operovat jen s racionálními pohybkami. Jak bychom mohli veškerý čas trávit nad racionálními modely a přitom vědět, že „nejsilnější vysvětlující proměnná“ nám uniká? Emoce můžeme vědecky zkoumat, až když se přestanou chovat jako emoce a začnou vykazovat racionální pravidelnost. Tedy v momentě přesunutí ze světa Já – Ty do světa Já – Ono, řečeno s Martinem Buberem, v momentě, kdy přítomný prožitek (opakovaně) tvrdne v minulost.

467 Heffernanová, J.: *Tajemství dvou partnerů*, str. 61–64.

468 Pascal, B.: *Pensées*, odstavce 277.

469 Viz také Mini, P.: *Philosophy and Economics*, str. 13, 213.

Existuje komunikace mezi živým světem živých a trpným světem vědy? Ano i ne: podstatě skutečného světa vědecky nikdy neporozumíme. Umlíme jej pouze pozorovat v jeho ztvrdlých, trpných podobách. Ekonomie tedy zůstane navždy odkázána na ontologii *ex post*. Zároveň ani samotná přítomná realita živého světa není uchopitelná. Nejsme schopni nahlédnout živý svět z vědecké perspektivy logiky vztahů a kauzality. Zde panuje vědecká Tma, zde by měla věda mlčet a otevřeně se k nutnosti mlčení přiznat.

Selský rozum a dvojí potíž ekonomů

V ekonomii tak panuje dvojí potíž: v teorii musí ekonom ignorovat valnou většinu skutečného života; v praktickém ekonomickém životě pak musí ignorovat valnou většinu teorií. Ekonomie žije ve zvláštním stavu schizofrenie. Teoretizující ekonom musí zapomenout na skutečný svět (musí snít, stejně jako Descartes), jinak se ve svých modelech daleko nedostane. Odměnou mu bývají závěry, které jsou stejně odtažitě a neaplikovatelně na reálný svět jako model samotný.⁴⁷⁰ Když má však ekonom hovořit o praktické ekonomii, například o hospodářské politice, zapomíná na modely (jsou mu v praxi k ničemu), odhazuje nepotřebný sofistikovaný teoretický aparát a hovoří ze zkušenosti. Používá logiku, již se dostává i (zkušně) sedlákovi.⁴⁷¹

A ještě poslední implikace pro ekonomy. Ekonom by měl být pokorný – musíme si uvědomit, že ekonomiku nevymyslíme ani nestavíme. Samotná ekonomika existovala mnohem dříve než nauka o ní. Je něčím tak archetypálním jako lidstvo samo. Mini má v tomto směru zajímavý postřeh (konkrétně hovoří o J. M. Keynesovi, ale platí to i obecně): „Tvrdím, že Keynes považoval svou teorii za aproximaci komplikované reality plné paradoxů, nečekaných zvratů, komplikovaných ekonomických a sociálních vztahů. Intelkt může postihnout jen povrchové jevy. Vyzvozuji z toho, že se Keynes musel cítit jako inteligentní psychiatr, který má co do činění s psychopatem: ví, že neexistuje žádný způsob, jak si být jist tím, jak bude pacient reagovat na lébu, a nechává jej tedy tak, jak je, a pokouší se odstranit pouze ty nejzřejmější příčiny daného špatného stavu.“

470 Wassily W. Leontief: „Pohybujeme se od celkem nepravděpodobných, zato vskutku náhodných předpokladů k elegantním a názorným závěrům, které jsou však zcela irrelevantní.“

471 Viz Mini, P.: *Philosophy and Economics*, str. 61.

Poznáváme velice staré a impozantní město, které jsme sami nepostavili, a musíme chápat, že ekonomika je tak archetypální jako lidstvo samo. Ekonomika existovala a žila svým vlastním životem mnohem dříve, než se vůbec narodila ekonomie jako disciplína. Nejsme architektky ekonomiky, jsme jen pouhými (více či méně zcestovalými) turisty. Jsme na tom podobně, jako kdybychom pozorovali ciferník a zkoušeli odhalit princip fungování hodinového stroje schovaného uvnitř. Po čase bychom dokázali předpovědět, kde budou ručičky v libovolném čase v budoucnosti (byť i zde bychom museli ignorovat a postavit před závortku možné nepřesnosti hodiněk či dokonce jejich zastavení, byť obojí se ve skutečném světě děje). Kdyby takové hodinky viděl mimozemšťan nebo člověk, který neví, jak fungují, mohl by si pro vysvětlení pohybu ručiček vytvořit libovolný počet teorií. Z nich by se na základě daných metod a akademických sporů vybrala ta nejlepší, ať už podle kritérií matematické elegance, jednoduchosti, uvěřitelnosti, politické výhodnosti, na základě vrozených představ o tom, jak by takový přístroj měl fungovat atd. (Lze přitom pochybovat o tom, že by právě teorie, která by navrhla vysvětlení pomocí složitých vztahů pružin a mnoha různých koleček, v této soutěži vyhrála.)

Pravda by se ukázala až v momentě, kdy by se tyto hodiny porouchaly a bylo by je třeba spravit. Dodnes není mezi ekonomy zřejmé, co ukončuje či způsobuje ekonomické krize (vezměme si například dodnes neukončenou diskusi o tom, zda *velkou depresí* ukončila aplikace keynesiánské ekonomie či zbrojení v souvislosti s druhou světovou válkou). Ekonomové nejenže neumějí opravit mechanismus, který přestal fungovat podle jejich představ, ale ani po osmdesáti letech se neshodnou na tom, co její znovu uvedlo v řádný chod.

Jak však tedy poznávat onen skrytý princip, pokud nám není umožněno nahlédnout jej přímo? Budeme věčně tápat v pokoře před živým mechanismem, který jsme nezkonstruovali – jako nechápající žáci, kteří před tímto kolosálním zázrakem stojí v úžasu a doufají, že se nezastaví, neboť stejně jako v legendě o pražském orloji její nedokáže spravit nikdo jiný než mistr Hanuš, který jej stvořil. Ekonomové umějí ekonomiku komentovat a jemně ladit, pokud vše funguje tak jako v nedávné (a chápané) minulosti.

asi ne